

Проф. др Жарко МУЉАЧИЋ

БОРАВАК АЛБЕРТА ФОРТИСА У БОКИ КОТОРСКОЈ

Кад се код нас поведе разговор о великом пријатељу наших народа Алберту Фортису (1741 — 1803), обично се у првом реду истичу његове заслуге за упознавање Запада с нашим народним благом (ове се године навршава двјеста година да је објавио оригинал и талијански пријевод „Хасанагинице“ у свом „*Viaggio in Dalmazia*“, Venezia 1774),¹ а тек понекад и његово посредовање између наших, талијанских и њемачких поборника демократских идеја уочи и у току Француске револуције. Само уски стручњаци спомињу његов природознанствени, геолошки и минералошки рад по нашим крајевима, на широком распону од Љубљане и Истре до Дубровника и Котора. А управо су га занимање за постанак Динарида, укључујући и јадранске отоке, понукали да у току десет краћих или дужих боравака на нашој страни Јадрана обиђе све с те тачке гледишта занимљиве крајеве, при чему није жалио труда а ни средстава, како оних својих мецена (британских и млетачких), тако и властитих.

Уклапајући се у тада актуалну полемику између „нептуниста“ и „вулканиста“ и настојећи да ријеши проблем, да ли су Динариди и друга горја настали поступно, тј. таложењем, или „револуционарно“, тј. као резултат ерупција (или комбинацијом тих двају начина), Фортис је с нарочитим маром хитао на мјеста гдје су се поремећаји геолошких слојева могли проматрати под посебно повољним увјетима, тј. непосредно након потреса и вулканских ерупција. Није стога чудо, што је, затекавши се у љето 1780. год. које је обиловало таквим појавама у Напуљу, пропутовао западном обалом Калабрије, коју је тада био похарао снажан потрес, да би након тога из највеће близине проматрао вулкан Етну, који је тада био постао необично активан. Недуго иза тога прешао је Јадран, да би по други пут посје-

¹ Усп. Ж. Муљачић, Од кога је А. Фортис могао добити текст „Хасанагинице“?, *Радови. Филозофски факултет у Задру*, св. 11, Задар 1973, стр. 277 — 289.

тио Дубровник, у коме је већ за првог боравка (од друге половине децембра 1779. до 26. јануара 1780) био стекао лијеп број учених пријатеља и пријатељица.²

Овај други његов боравак у Дубровнику и у другим мјестима на територију Дубровачке Републике трајао је око шест тједана, од првих дана септембра до 28. октобра 1780, с једним краћим прекидом за вријеме кога је посјетио Боку Которску, коју је, као и Дубровачку Републику, био тада задесио снажан потрес, познат иначе из кратког описа који је објавио Ј. Михаиловић.³ Тако му се пружио прилика да непосредно након потреса проматра на лицу мјеста његове посљедице. О томе свједочи једна његова дигресија у данас врло ријеткој књизи *Lettere geografico-fisiche sopra la Calabria, e la Puglia* коју је, у свега 50 примјерака, објавио 1784. у Напуљу. О тој књизи и о потпунијем, њемачком другом издању (Weimar, 1788), писао сам у раду *Дубровачке теме у двјема Фортисовим књигама*.⁴ Кратак одломак на стр. 63 те књиге био је до недавна једини доказ да је А. Фортис боравио особно у Боки Которској након тог потреса. Том је приликом опазио да су куће, које су саграђене на клисури, остале готово неоштећене, док су се оне, с темељима на нестабилном терену, распукле исто као и дијелови обале од меког материјала.⁵

² Ж. Муљачић, Заборављена обљетница Фортисова боравак на нашој обали, *Мозгањности*, XVIII, 1971, 2, стр. 231—236. Друго путовање садржи, у ствари, два путовања те се тако број путовања пење на девет, чему треба придодати и краће путовање у јануару 1791, за вријеме којег је Фортис посјетио, ненамјерно, једну мању луку на југу Корчуле (Карбун), оток Шћедро, те С. Арканђел и Рогозницу, на потезу између Трогира и Шибеника. О том, десетом путовању писат ћу на другом мјесту. Нејасан је и даље датум путовања у Дубљану. Ако оно није било дио путовања из љета 1774, онда се ради о једанаестом путовању Фортисову у наше крајеве.

³ Усп. Ј. Михаиловић, Сеизмички карактер и турске катастрофе нашег јужног приморја од Стона до Уациња, *Пос. изд. САНУ CXV, Природњачки и математички списи*, књ. 39, Београд 1947, стр. 40.

⁴ Изашао је у *Радовима Филозофског факултета у Задру*, св. 8, Задар 1970, стр. 187—197.

⁵ Фортис пише: „Chi á la mala sorte di abitare in paesi soggetti a' tremuoti non fabbrichi la sua casa nè sull'argille, nè su i tufi arenosi, nè su le ghiaie; e se non può piantarla in mezzo a qualche vasta pianura, la pianta almeno su d'una rupe viva, che vi potrà dormire bastevolmente quieto. Io ò fatto queste osservazioni alle Bocche di Cattaro dopo 'l tremuoto del 1780.; tutte le case fondate su la rupe viva furono illese; tutte quelle che posavano su terreno avventizio furono lesionate; e que' tratti di spiaggia che sdruciolarono in mare erano tutti prodotti dalle sabbie e ghiaie de' torrenti. Io non voglio però asserire che la vicinanza al centro d' un violento tremuoto debba semp'essere indifferente all'abitatore d'una rupe ben radicata; ma è certo ch'ei soffrirà difficilmente una sovversione improvvisa e completa» (*Lettere geografico-fisiche sopra la Calabria, e la Puglia, al Conte Tommaso de Bassegli, Patrizio Raguseo Dell' Ab. Alberto Fortis Membro Pens. dell' Accad. di Padova, Socio dell' Istit. di Bologna, e de' Naturalisti di Berlino, delle Accad. R. di Bordeaux, di Lunden, di Napoli, di Siena, ec., Napoli MDCCLXXXIV*, стр. 63).

Недавно сам, проучавајући оригинална Фортисова писма у рукописном одјељењу Biblioteca Universitaria у Катанији, наишао на једно писмо, писано у Дубровнику 16. октобра 1780. и послано ученом Giuseppe Gioeniју, најбољем стручњаку за Етну, који је живио у Катанији.⁶ Након опсежног главног дијела писма у коме му честита што је изабран за професора природних наука и обећава да ће му из Падове, кад се у њу врати за неких двадесетак дана,⁷ послати неке своје тискане радове, Фортис додаје, у постскриптуму, да је цијелу обалу јужног Јадрана задесио 20. септембра у 20 сати по млетачком рачунању времена (тј. четири сата прије запада сунца, или око 14 сати по данашњем рачунању) „баволски потрес“ који у Дубровнику није нанио штете, али је зато био разоран у Боки. Читави дијелови обале су потонули и сад се виде под површином мора; велике стијене су се откинуле са висине а на многим мјестима су прокуљале воде. Град коме не наводи име није много препатио (није јасно да ли мисли на Дубровник или на Котор), али је на приморју загледао велики страх; било је само 4 мртва. А удари, додуше не више тако јаки, и даље се чују.⁸

Није било могуће за сада пронаћи даље појединости о Фортисову боравку у Боки Которској. Он је услиједио у времену

⁶ Сигнатура: Ms. V. 61. *Lettere autografe (Lettere autografe di personaggi illustri dirette al Cav. D. Giuseppe Gioeni)*. То је писмо важно, јер је тек из њега видно, да је Фортис посјетио Боку Которску одмах иза потреса, који Ј. Михаиловић датира с 21. септембра 1780, у 14 с. 15 м., интензитета IX, а не тек 1783, кад је по трећи пут боравио на територију Дубровачке Републике, што би, уосталом, још било на вријеме за објављивање у споменутој књизи.

⁷ Фортис се преварио у својим предвиђањима јер је због изузетно неповољних вјетрова брод којим је пловио стигао у Венецију много касније, тј. тек око 9. децембра, умјесто 5. новембра 1780. Усп. Ms. V. 61, писмо 2, стр. 3 («Io sarò a Padova fra venti giorni»); писмо 4, писано француски на добру S. Pietro d'Arzignano kod Vicenze, 28. XII 1780. («... je suis arrivé... vers la moitié de Xbre après une très pénible navigation...») (податак се односи на Падову, оп. Ж. М.). За прецизније детаље усп. Ж. Муљачић, *Из кореспонденције Алберта Фортиса, Грађа за повијест књижевности хрватске*, 23, Загреб 1952, стр. 77 — 78 и 99 — 100. У ту објављеном писму Деши Гучетић тврди да је само до Венеције једрио 43 дана.

⁸ Ms. V. 61, писмо 2, стр. 3 — 4: „P. S. Abbiamo avuto il dì 20 7bre a 21 (или, 20, оп. Ж. М.) ore su queste coste un diabolico tremuoto. A Ragusi non fece danno; ma sì bene alle Bocche di Cattaro. Parecchi tratti di spiaggia si sono sommersi, e ora le piante veggonsi sotto mare; caddero massi dall'alto, si aprì in più luoghi il terreno, uscirono sgorgate di nuove acque, ecc. ecc. La Città patì poco: ma il litorale abitato ebbe gran paura, e gran danni. I morti furono 4 soli. Il diavolo si è che le scosse seguitano a farsi sentire spesso, quantunque assai discretamente«.

између 20. септембра и 15. октобра 1780. Колико је тај пут трајао, која је мјеста Фортис посјетио и с којим особама је том згодом контактирао, остаје нам на жалост непознато.

Сплитска ул. 4
57000 ЗАДАР
Freie Universität Berlin
Romanisches Seminar
Hhnestrasse 22
1 Berlin 33 (WEST BERLIN)